

East African Journal of Swahili Studies

ejss.eanso.org

Volume 5, Issue 1, 2022

Print ISSN: 2707-3467 | Online ISSN: 2707-3475

Title DOI: <https://doi.org/10.37284/2707-3475>

EAST AFRICAN
NATURE &
SCIENCE
ORGANIZATION

Original Article

Matamko Tendi na Athari Zake kwa Wahusika katika Riwaya za Ken Walibora

Asca Monica Koko^{1*}, Dkt. Juliet Akinyi Jagero, PhD¹ & Dkt. Naomi Nzilani Musembi, PhD¹

¹ Chuo Kikuu cha Sayansi na Teknolojia cha Jaramogi Oginga Odinga S. L. P. 210 - 40601 Bondo – Kenya.

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7582-5013>; Barua pepe ya mawasiliano: kmonica086@gmail.com

DOI ya Nakala: <https://doi.org/10.37284/jammk.5.1.799>

Tarehe ya Uchapishaji: **IKISIRI**

19 Agosti 2022

Istilahi Muhimu:

*Matamko Tendi,
Dayolojia,
Chanya,
Hasi.*

Matamko tendi (MT) ni vitendo vinavyotekelezwa kwa kuvitamka tu kwa sauti. Katika matamko tendi msemaji huwa ametenda kupitia kuzungumza. Riwaya inatarajiwa kuwa na usimulizi hata hivyo dayolojia huweza kutokea katika riwaya. Kutokana na hayo, makala hii inanua kuchunguza matamko tendi yanayopatikana katika dayolojia baina ya wahusika katika riwaya za Walibora. Makala hii inalenga kuchanganua matamko tendi na athari zake katika riwaya za Walibora. Makala iliongozwa na Nadharia ya Vitendo usemi. Sampuli dhamirifu ilitumika kuteua riwaya nne za Walibora huku sampuli dabwadabwa ikitumika kuteua MT kutoka riwaya hizo. Mbinu ya unukuzi ilitumiwa kudondoa sehemu za matini na kuwekwa kwenye jedwali la matukio. Data zilichanganuliwa kwa kutumia mbinu ya kimaelezo kulingana na madhumuni ya makala na kuwasilishwa kwa njia ya maelezo na majedwali. Makala ilionyesha kwamba wahusika waliathiriwa na matamko kwa njia chanya hasa matamko ya furaha na kujenga mahusiano katika jamii. Uchanganuzi wa MT una umuhimu katika usomaji, uchanganuzi na ufasiraji wa mazungumzo ya wahusika na maana anayonua mwandishi wa Riwaya.

APA CITATION

Koko, A. M., Jagero, J. A. & Musembi, N. N. (2022). Matamko Tendi na Athari Zake kwa Wahusika katika Riwaya za Ken Walibora. *East African Journal of Swahili Studies*, 5(1), 250-258. <https://doi.org/10.37284/jammk.5.1.799>.

CHICAGO CITATION

Koko, Asca Monica, Juliet Akinyi Jagero and Naomi Nzilani Musembi. 2022. "Matamko Tendi na Athari Zake kwa Wahusika katika Riwaya za Ken Walibora". *East African Journal of Swahili Studies* 5 (1), 250-258. <https://doi.org/10.37284/jammk.5.1.799>.

HARVARD CITATION

Koko, A. M., Jagero, J. A. & Musembi, N. N. (2022) "Matamko Tendi na Athari Zake kwa Wahusika katika Riwaya za Ken Walibora", *East African Journal of Swahili Studies*, 5(1), pp. 250-258. doi: 10.37284/jammk.5.1.799.

IEEE CITATION

A. M. Koko, J. A. Jagero, & N. N. Musembi, "Matamko Tendi na Athari Zake kwa Wahusika katika Riwaya za Ken Walibora", *EAJSS*, vol. 5, no. 1, pp. 250-258, Aug. 2022.

MLA CITATION

Koko, Asca Monica, Juliet Akinyi Jagero & Naomi Nzilani Musembi. "Matamko Tendi na Athari Zake kwa Wahusika katika Riwaya za Ken Walibora". *East African Journal of Swahili Studies*, Vol. 5, no. 1, Aug. 2022, pp. 250-258, doi:10.37284/jammk.5.1.799.

UTANGULIZI

Matamko tendi (MT) ni vitendo vinavyotekelezwa kwa kuvitamka tu kwa sauti. Hutumiwa kutekeleza jambo kuliko kusema kitu kilivyo au sivyo. Hutangulizwa kwa kiambishi kinachodhihirisha kutokuwepo utata nguvu ilokusheni zake (Leech, 1983; Blakemore, 1992; Levinson, 1983). Searle (1969) alisisitiza kuwa mtazamo bora wa kushughulikia suala la MT katika muftadha wa Vitendo Usemi (VU) ni kama ifuatayo; Alifasiri MT kuwa aina ya VUI ambavyo vinaweza kutekelezwa kwa kutamka sentensi inayobeba kauli inayotaja aina ya VU kama vile 'Ninakuumuru uondoke hapa.' Akasisitiza ni matamko haya na haya tu ndiyo yanayoweza kufafanuliwa kama MT. Makala hii inachukua msimamo huo kuwa MT ni MT bainifu kama alivyoelezea Searle. Lyons (1977) anaeleza MT bainifu kuwa aghalabu huwa na maana bayana kuliko MT ya kimsingi.

Palokusheni huhusu athari ambayo tamko linaweza kuwa nayo kwa msemewa yaani hufafanua jinsi ilokusheni huathiri msemewa au ni matokeo ya kuzungumza. Matokeo haya yanaweza kuwa na athari hasi au chanya (Malik, 1995). Kwa mfano, kusababisha mtu kukasirika au kumliwaza aliye na huzuni. Austin (1975), anaeleza kuwa mwikio wa ilokusheni ya msemaji inayoathiri tabia, imani na hisia za msemewa. Hii ina maana kwamba palokusheni ni ufasiri wa malengo ya ilokusheni auufanyao msemewa.

Katika nadharia ya VU, msisitizo mkubwa umekuwa kwa msemaji. Hali hii ni ya kusikitisha kwa kuwa, jukumu la msemewa hudunishwa hadi anapewa tu dhima ya kuwa kama kifaa cha kuitikia (Gorman, 1999; Masaki, 2004). Kwa kuchunguza mawasiliano kisafu, msemaji hudhibiti matamko, msemewa akiwa tu kupokea jinsi yalivyojitokeza. Makala hii inajadili nafasi na athari ya tamko kwa msemewa

Yuliani (2013) ameorodhesha mifano ya palokusheni kuwa kushtuka, kukerwa kushawishika, kukasirika, kuchochewa au kuridhika. Ili kuhakikisha kwamba mawasiliano yamekamiliwa, ni muhimu msemewa atambue aina ya VU vinavyotendwa na kuitikia ipasavyo. Kwa jinsi hii, hali huweza kubadilishwa kwa upande wa msemewa. Hii ndiyo inayorejelewa kama athari za kupalokusheni.

UHAKIKI WA MAANDISHI

Palokusheni ni mwikio wa ilokusheni ya msemaji inayoathiri tabia, imani na hisia za msemewa (Austin, 1975). Hii ina maana kwamba palokusheni ni ufasiri wa malengo ya ilokusheni auufanyao msemewa. Yuliani (2013) ameonyesha mifano ya palokusheni kuwa kushtuka, kukerwa kushawishika, kukasirika, kuchochewa au kuridhika. Ili kuhakikisha kwamba mawasiliano yamekamiliwa, ni muhimu msemewa atambue aina ya VU vinavyotendwa na kuitikia ipasavyo. Kwa jinsi hii, hali huweza kubadilishwa kwa upande wa msemewa. Hii ndiyo inayorejelewa kama AP. Kazi hii ilichangia pakubwa katika kuchunguza MT na athari zake katika riwaya za Walibora.

VU huhitaji kanuni jumishi na sawazishi. Kanuni hizi hutaja utaratibu wa utendaji wenyewe na kuelekeza namna wasikilizaji wanavyomjibu msemaji. Kanuni jumishi hutonyesha nia inayowasilishwa na kitendo usemi; nayo kanuni sawazishi hutonyesha jinsi ya kuitikia ili kukamilisha kitendo hicho. Mahitaji haya yanarejelewa na Searle (1983) kama kanuni za uridhishaji (Littlejohn, 2009:919). Searle (1969) anataja kanuni nne kuu ambazo sharti ziwepo ili kitendo usemi kuweze kufaulu; kanuni ya maana ya kiproposisheni. MP ni kile kinachodaiwa katika kauli, huku (nguvu ilokusheni) NI ikiwa nia inayowasilishwa (Littlejohn, 2009:918). Pili, ni kanuni za matayarisho. Ni lazima msemaji awe na idhini kutekeleza kitendo kinachohusika. Kanuni hii

hutaja mahitaji yanayopaswa kuwepo ili kitendo usemi kifaulu. Tatu, kanuni za uaminifu hufafanua hali ya kisaikolojia ya msemaji. Msemaji anapaswa kuwa mkweli na mwaminifu kwa kile anachokisema; mwisho, kanuni za kimsingi, hueleza kile kitendo kinajumuisha. Kanuni hii hudai kwamba msemaji huwa na nia kuwa tamko lake litachukuliwa kama kitendo na nia yake kutambuliwa na wasemewa. Searle pia anazungumzia kanuni ya ujielezaji, ambayo ndiyo kanuni ya pekee inayoruhusu uchanganuzi wa (kimsingi wa) kipragmatiki wa VU. Kazi hizi zinatofautiana na makala hii lakini zimechangia pakubwa kueleza athari za MT katika matini.

Kazi ya Matasi (2014) iliainisha vitendo neni kuhusu khutuba za Ijumaa. Makala ilidhihirisha kuwa Maamuma hupendelea matumizi ya vitendo neni vilazimishi kwa sababu havikuzua athari hasi hata kidogo na vitendo neni vielekezi kwa sababu uhasi wake ulijitokeza kwa kiwango kidogo sana. Vitendo neni vilivyopendelewa kwa kiwango kidogo ni viwakilishi lakini vitathminishi havikupendelewa kwani vilizua uhasi mwingi sana. Kazi yake ilichangia makala hii katika kuainisha aina mbalimbali za VU na athari za matamko kwa wasemewa.

NADHARIA YA VITENDO USEMI

Makala hii ilihusisha nadharia ya VU (Searle, 1969). Nadharia ya VU iliasisiwa mwaka wa 1962 na mwanafilosofia John Langshaw Austin kupitia mihadhara yake aliyotoa na kuchapishwa baadaye yakiwa na kichwa “Jinsi ya kutenda kwa kutumia maneno.” Nadharia hii huchunguza jukumu la matamko kwa kuyahusisha na tabia ya msemaji na msemewa. Yule (1996) anasema VU hushughulikia nia ya kimawasiliano ya msemaji katika kutamka.

Mihimili ya nadharia hii ni kuchunguza matini kwa mkabala wa VU. Kuvielewa VU huhusisha ufahamu wa muktadha. Muktadha wa tamko hudokeza msingi wa maana ya tamko lenyewe (Austin, 1962). Jukumu la msemewa hupewa kipaumbele kwa kuwa VU huwa na msemaji na msemewa. Upo utegemeano baina ya msemaji, msemewa na tamko. Ni muhimu kuzingatia lengo la kutamka. Hili huwa ni msemewa kufasiri na kutekeleza vilivyo tamko (Bach na Harnish, 1979; Malik, 1995; Matasi, 2004). Mihimili hii ya

nadharia ya VU ilitumiwa kueleza MT na athari zake kwa wahusika katika riwaya. Pia, kueleza maana dhamirifu kwa kuangalia utegemeano baina ya msemewa, msemaji na tamko. Palmer (1981) anasema ni bora kuwa na ufahamu wa muktadha wa ulimwengu halisi katika uchanganuzi wa matamko.

Ili tamko litambulike kuwa tamkotendi, Austin (1962) anasema sharti ligezwe kwa vipimo vya furaha iliyokita ndanimwe. Ili tamkotendi lisemekane kuwa lenye furaha sharti mazingira linamotamkiwa yaibue hisia za furaha pia. Kwa mfano katika tamko ‘Nimekutangaza kuwa mshindi’ mazingira ya tamko hili ni kwamba furaha ipo kwa ajili ya ushindi wa mmoja wa wahusika, kisha sasa imethibitishwa kwa tamko.

Austin anatambua kanuni nne za ufasaha zinazostahili kuzingatiwa ili tamko liibue furaha; Unastahili kuwa utaratibu uliokubalika na watu/wanajamii fulani kwamba tamko fulani linastahili kuibua athari fulani katika mazingira mahsus; Kwamba utekelezaji wa jambo fulani unastahili kuwa sahihi na uliokamilika; Kwamba iwapo katika utekelezaji wa swala hili wahusika watahitajika kuwa na mawazo, hisia au nia fulani basi inastahili kuwa hivyo; Kwamba iwapo katika utekelezaji wa swala hilo wahusika watatarajiwa kuwa na tabia fulani basi inastahili iwe hivyo. Iwapo mojawepo ya kanuni hizi zitakiukwa kutegemea ni gani imekiukwa basi tamkotendi liwalo litakuwa lisofuraha. Kanuni anazozitaja Austin ziliufaa uchunguzi huu katika kuchanganua kauli tendi na athari zake katika riwaya za Walibora.

MBINU ZA UTAFITI

Muundo wa kiuchanganuzi ulitumiwa kwa kuwa ndio uliofaa katika uchanganuzi wa matini ili kueleza MT na athari zake katika riwaya. Muundo huu ulitumia maarifa yaliyopo kuchanganua data kihakiki ili kutoa tathmini ya kihakiki ya hali iliyopo (Miruka, 2018). Data ilikusanywa na kuunganishwa, kuifanyiwa tathmini na maarifa hayo yakatumiwa kuthibitisha nadharia tete (Wyche, Sengers na Grinter, 2006). Makala hii inaendeleza taaluma ya pragmatiki katika lugha ya Kiswahili.

Sampuli dhamirifu ilitumiwa kuteua riwaya nne za Walibora ili kuchunguzwa mathalani, *Siku Njema*

(1996), *Kufa Kuzikana* (2003), *Ndoto ya Almasi* (2006) na *Kidagaa Kimemwozea* (2011). Sampuli dabwadabwa ilitumika kuteua MT katika riwaya zilizochunguzwa. Ili kufikia sampuli inayohitajika, sampuli ilituuliwa kwa kurudiwa rudiwa hadi kufikia kiwango ambacho data haitoi habari mpya (Cohen na Crabtree, 2006). MT yaliteuliwa na kuchanganuliwa kimbele, kisha uchanganuzi wa awali ukaamua sampuli inayohitajika hivyo kuelekeza mtafiti kuongeza sampuli za kuchanganuliwa hadi kufikia kiwango ambacho hakileti habari mpya. Hatimaye, data toshelevu ikapatikana.

Data zilikusanywa maktabani kwa udurusu na uchanganuzi wa matini za riwaya za Walibora (Kombo na Tromp, 2006). Jedwali la matukio lilitumika kama kifaa cha ukusanyaji data. Mbinu ya unukuzi ilitumiwa kudondoa sehemu za matini na kuwekwa kwenye jedwali la matukio. Hatua za ukusanyaji zilikuwa ni pamoja na kusoma riwaya nne kwa kina, kuteua matamko 285 yaliyo na aina za MT, kutambua athari za MT, kuainisha data katika makundi mawili ya Searle na kuyachanganua.

Uchanganuzi wa data ulikuwa wa kithamano (Kombo na Tromp, 2006). Hatua ya mwanzo ilikuwa ni kutambua aina za MT katika riwaya. Data za MT zilizokusanywa zilipangwa kulingana na mada tofauti tofauti kwa kurejelea malengo ya makala. Kipengele cha uchanganuzi kikiwa ni MT

katika riwaya za Walibora. MT yaliainishwa katika makundi mawili kwa mujibu wa vigezo vya Searle (1969; 1975). Makundi hayo ni athari chanya na hasi. Hatua iliyofuata ni kueleza athari za matamko katika riwaya, kufafanua kila athari ya tamko iliyodhihirika riwayani na kuyawasilisha kwa njia ya maelezo.

MATOKEO

Matamko tendi yaligunduliwa kuwa na athari chanya na athari hasi. Makala ilionyesha kuwa MT chanya kama kushawishika, kujenga mahusiano, kuridhika, kunyenyekea na mengineyo yalisababisha mabadiliko ya kisaikolojia kwa wasikilizaji katika hali zao au tabia zao (Martinich, 1984). Wasemewa huamini kuwa athari za kipalokusheni zinatokana na ukweli wa tamko (Cutting, 2002). Wao huamini kuwa tamko ni kweli (Gelber, 2002). Welekeo wa ufaafu ni neno kwa ulimwengu. Kutokana na aina mbalimbali za matamko ya kiathari, makala hii imefaulu katika uchanganuzi wa matamko chanya na hasi.

Palokusheni huhusu athari ambayo tamko linaweza kuwa nayo kwa msemewa. Palokusheni hufafanua jinsi ilokusheni huathiri msemewa (Martinich, 1984). Austin (1975:121) ameorodhesha mifano kuwa kukasirika, kuchochewa, kuliwaza au kufariji, kuhamasisha, kuogofya, kuzindua na kushajiisha. Jedwali linalofuata linaeleza kwa kina idadi na asilimia ya athari ya kipalokusheni.

Jedwali 1: Athari ya Kipalokusheni

Athari chanya	Idadi	%	Athari hasi	Idadi	%
Furaha	15	20	Kukasirika	7	17
kujenga mahusiano	8	11	kushtuka	6	13
kuridhika	7	9	Huzuni	5	11
kunyenyekea	7	9	Kuogofya	5	11
kutii	6	8	Kukerwa	4	9
Suitafahamu	5	7	kufedheheka	4	9
kukubalika	4	5	Kunyong'onyekeka	3	7
kuhimiza	4	5	Zua taharuki	2	3
kuchochewa	4	5			
Msamaha	3	4			
JUMLA	76	63		45	37

MT Chanya

MT chanya yalibainika. Matamko ya furaha yalijitokeza mara nyingi kuliko mengine kwa idadi ya 15. Hii iliwakilisha 20% ya matamko chanya. Haya yalifuatiwa na matamko yaliyotumiwa kujenga mahusiano miongoni mwa jamii, kunyenyekea 7, kutuliza 7, kuridhika 7 ambapo yote ni 9%. Kutii 6, kushawishi 6 yakiwa ni 8%. Kueleza suitafahamu 5 ambayo ni 7%, kuhimiza 4, kukubalika katika kundi au jamii 4 na kuchochewa 4 yote yalikuwa na 5%. MT ya chini yakiwa ni kuomba msamaha kwa idadi ya 3 ambayo ni 4%. Kulingana na Austin (1962) ili MT yaweze kufaulu lazima yaibue hisia za furaha. Hivyo basi makala hii imefaulu pakubwa kwa kuibusha hisia za furaha. Mifano ya athari chanya ni kama ifuatavyo;

Siku Njema: MTH: 20 “Lakini sitaki kusema sana. Karibu bwana Kongowea.” Vifijo na nderemo vilihanikiza ukumbi mzima (Uk 126).

Dondoo limetolewa katika ukumbi wa mhadhara katika shule ya upili ya Suwerwa. Kongowea alikuwa amealikwa kuwahutubia wanafunzi na Bi. Nambuye Pilipili. Tamko tendi hapa ni kukaribisha. Kongowea anakaribishwa na mwalimu kwa kusema karibu Bwana Kongowea. Wanafunzi hawa walikuwa na changamoto katika kuchambua diwani ya mashairi ya Amuj Isokum jambo ambalo Kongowea alimudu. Msemaji anapotamka kauli hiyo, vifijo na nderemo vilihanikiza ukumbi mzima. Wasemewa wameathirika kwa tamko hilo kwa njia chanya. Wanafunzi walifurahia kuja kwa Kongowea. Wanafunzi wanaamini kuwa Kongowea ni gwiji wa Kiswahili. Tamko la *Karibu bwana Kongowea.* Vifijo na nderemo vilihanikiza ukumbi mzima. MT hapa yana athari ya kufurahisha na kuleta mabadiliko katika ulimwengu wao wa Kiswahili.

Ndoto ya Almasi: MTE: 08 “Nipe kibali mwalimu utaona matokeo.” “...Tafadhali mwalimu ..Ok.. Nitakupa kibali muradi tu umewapata wanachama hamsini.”

“Nashukuru sana Sir. Hao nitawapata kwa siku moja tu au hata saa moja.” Almasi aliondoka ndani ya ofisi ya mwalimu mkuu akiwa na furaha ya kuweza kuchanachana nguo (Uk. 40).

Almasi ameenda kwa mwalimu mkuu kumwomba kibali ili kuanzisha chama cha wanafunzi wapinga migomo shuleni. Tamko la kwanza ni kuomba kibali. Almasi anamshawishi mwalimu mkuu kwamba angeona matokeo yake. Mwalimu alikubali kumpa idhini kwa kusema ‘ok’ vile vile akampa masharti kuwa lazima apate wanafunzi hamsini. Almasi anamshukuru mwalimu kwa kumpa nafari hiyo anaposema “Nashukuru sana Sir.” Tamko tendi la pili ni kushukuru. Msemaji akasema hao angewapata kwa siku moja au hata saa moja. Tamko hili la kutoa ruhusa linamwathiri msemewa kwa njia chanya anaposema, Almasi aliondoka kutoka afisi ya mwalimu mkuu akiwa na furaha ya kuweza kuchanachana nguo. Msemewa amefurahi sana. AP ni furaha.

Kufa Kuzikana: MTH: 09 “Pole shemeji, nilijaribu kumhani. “Hata sijui niseme nini.” Nasikia babangu amemwua babako.

“Umefika huko mpenzi?” aliuliza Pam.

“Nimefika huko,” alijibu Tim. “Nimekagua miili humo. Lakini sijamwona baba... nimemwona Suluhu.”

“Please Akida take it easy now,” alinihani. “Tuliza moyo. Yajapo yapokee. Keti tu. Wacha tuone tutafanya nini.”

Pasi kujitambua, nilijikuta nasalimu amri ya huyo mtoto wa watu. Nikaketi kwenye stuli (Uk. 70).

Tim alikwenda kukagua miili ya wafu hospitalini akamkosa babake lakini akaja na habari geni kuwa alimwona mzee Suluhu katika ufuo huo. Anasema, “Nimefika huko,” alijibu Tim. “Nimekagua miili humo. Lakini sijamwona baba... nimemwona Suluhu.” Suala lililomfanya Akida kuanza kuzunguzungu chumbani kisha Tim anamwambia, “... please Akida take it easy now,” alinihani. “Tuliza moyo. Yajapo yapokee. Keti tu. Wacha tuone tutafanya nini.” Tim alimhurumia sana Mzee Suluhu na rafikiye Akida. Kutokana na hali hii ya machungu Tim anajaribu kumtuliza Akida ambaye amelemewa na majonzi. Athari ya tamko hilo la Tim kwa Akida ni kuwa alijipata anasalimu amri na kuketi. Alijinyenyekea anaposema, *Pasi kujitambua, nilijikuta nasalimu amri ya huyo mtoto*

wa watu. Nikaketi kwenye stuli. AP ni kujinyenyekea.

Kidagaa Kimemwozea: MTH: 26 "Bado naomba radhi kwa kukuibia mawazo yako na kujineemesha kwayo."4 Mwalimu Majisifu alimwambia.

"Nilikwisha kusamehe na hayo yamekwisha."

"Nami kwa kweli sikujia hayo." Alisisitiza Mwalimu Majisifu (Uk. 152).

Msemaji ni Mwalimu Majisifu akiongea na Amani katika kibanda cha Amani. Mwalimu amekuja kuomba msamaha kwa msemewa ndiposa anasema, 'Bado naomba radhi kwa kukuibia mawazo yako na kujineemesha kwayo.' Mwalimu Majisifu alimwambia. Tamko hilo linamfanya msemewa kujibu Mwalimu kwamba yeye alikuwa amemsamehe. Mwalimu anamwambia kuwa hiyo si hoja kuu iliyomleta kwake bali ni suala tofauti. Anasema, "*Nami kwa kweli sikujia hayo.*" Alisisitiza Mwalimu Majisifu. Kutokana na tamko la msamaha mabadiliko yanatokea katika maisha ya Amani anaposema amekwisha kumsamehe. AP ni kusamehe.

Kufa Kuzikana: MTH: 07 "*Mpelekee mzee nakala hizi,*" akaniambia.

"Ahsante bwana, nikamshukuru. Amesubiri miaka zaidi ya kumi na kitu... atafurahi sana." (Uk. 52).

Dondoo linatokea wakati Akida alikwenda katika matbaa alikotumwa na babake ili kufuatilia uchapishaji wa kitabu chake cha mashairi. Alipouliza kama kitabu kimechapishwa alipewa nakala na kuambiwa, "*Mpelekee mzee nakala hizi,*" Tamko hilo linamridhisha Akida ambaye ni msemewa na kumfanya aseme, "*Ahsante bwana,*" Amesubiri miaka zaidi ya kumi na kitu... atafurahi sana. Mabadiliko yanayotokea ni chanya kwani anafurahia kufaulu kwa kupata kitabu cha babake. AP ni kuridhika.

Kufa Kuzikana: MTE: 10 "*Haya nenda mketi pale nitakuiteni, sekretari akatuelekeza.*"

Tukaketi kwenye fomu walikokuwa wateja wenzetu (Uk. 43).

Msemaji katika dondoo hili ni Sekretari wa ofisi ya wakili Gembo akiwaelekeza wateja waliowasili halafu ambao ni mzee Matuko na Akida waketi anaposema, "*Haya nenda mketi pale nitakuiteni.*" Tamko hapa ni kuelekeza. Wasemewa wanakubali maelekezo hayo na kutii ndio maana wanaketi; *Tukaketi kwenye fomu walikokuwa wateja wenzetu.* AP ni kutii.

MT Hasi

MT hasi ni matamko yanayoleta athari ya kibalokusheni yasiyo na furaha. Kama anavyosema Martinich (1984) matamko ya athari ni tokeo la kutamka. Matamko haya husababisha mabadiliko katika ulimwengu kwa njia isofuraha. Welekeo wa ufaafu ni neno kwa ulimwengu. Msemaji hujaribu kusababisha mabadiliko ya kisaikolojia katika hali au tabia ya msikilizaji. Msemewa huamini kuwa tamko la msemaji ni kweli (Gelber, 2002).

Makala hii ilibaini MT machache yasofuraha yakilinganishwa na MT chanya. Idadi ya MT hasi yalikuwa 45 ambayo ni 37%. Katika matamko hasi, matamko ya kukasirika yaligunduliwa kuwa na idadi ya juu ya 7 ambayo ni 16% yakifuatiwa na matamko ya kushtuka au kushangaa kwa idadi ya 6 ambayo ni 13%. Kuogofya 5, huzuni 5, kutoridhika 5 yote ni 11%. Kufedheheka 4, kukerwa 4, wasiwasi 4 yote yakiwa ni 9%. Kunyong'onyea 3 ambayo ni 7% na kuzua taharuki 2 ambayo ni 3%. Mifano ya athari hasi inajadiliwa kama ifuatavyo;

Siku Njema: MTH: 22 "*Sisi wazazi wako tulikosa kwa kukuzaa nje ya ndoa. Tuwie radhi. Ninaomba Mola akukifie shari uishi salam u salimini. Buriani...*"

katika hali hiyo lazima mtu atokwe na machozi (Uk. 134).

Tamko hilo linatolewa na Mzee Kazikwisha katika barua yake kwa mwanawe Kongowe. Barua hiyo iliachwa mezani ili Kongowe akifika kama babake amefariki apate maagizo yake. MT katika barua ni kuomba radhi na kusali. Kazikwisha anamwomba msamaha Kongowe kwa kumzaa nje ya ndoa. Tena anamwomba Mungu amlinde maishani anaposema, "*Sisi wazazi wako tulikosa kwa kukuzaa nje ya ndoa. Tuwie radhi. Ninaomba Mola akukifie shari uishi salam u salimini. Buriani.*" Msemewa au mwandikiwa barua hii ameathirika pakubwa.

Amesafiri miezi mingi akakumbwa na masaibu mengi njiani karibu atumbukizwe baharini alipopoteza nauli yake, kufika Mombasa hakumkuta Salim, naye Rashid anafariki punde, kufika Kitale anapata malaria na kukosa kwenda kumwona babake. Anapofika kwake tayari ameanza kuoza. Hii inampa huzuni ndio maana anasema, *katika hali hiyo lazima mtu atokwe na machozi*. AP ni huzuni au majonzi.

Kidagaa Kimemwozea: MTE: 09 "Tungependa kukupa ualishi uje huku Wangwani katika chuo chetu huku ututolee mihadhara michache kuhusu uandishi wako." "Tafadhali utujulishe tarehe na siku ambapo unaweza kuja ili tufanye mpango na... kwa ajili yako." Barua hiyo *ilimtetemesha Majisifu (Uk 50)*.

Dondoo hili linatokea wakati Mwalimu Majisifu alipopata barua ya ualishi kutoka Wangwani. Barua hiyo alipelekewa na Mashaka kwake nyumbani. Barua ilisema, *Tungependa kukupa ualishi uje huku Wangwani katika chuo chetu huku ututolee mihadhara michache kuhusu uandishi wako.* 'Tafadhali utujulishe tarehe na siku ambapo unaweza kuja ili tufanye mpango na... kwa ajili yako.' MT ni kualika na kuomba. Msemaji ni Bwana Kuto mwandishi wa barua naye msemewa ni Mwalimu Majisifu anaathirika kutokana na ualishi huu. Kinachompa wasiwasi ni kwamba yeye si mwandishi wa riwaya ya *Kidagaa Kimemwozea* ndio maana dondoo linasema, *Barua hiyo ilimtetemesha Majisifu*. AP ni woga.

Kufa Kuzikana: MTA:03 "Nitakuitieni polisi," sekretari *alitishia, mikono kaishika nyongani.*"

"Waite na liwe liwalo." wateja walijibu.

Wazo la majilio ya polisi lilinitia kiwewe... nikawaacha (Uk. 46).

Akida alitumwa na babake mzee Suluhu ili aulize wakili Gembo mbona fidia ya bima ya mamake inakawia hivyo. Walifika pamoja na mzee Matuko. Sekretari akawauliza aina ya huduma waliyotaka. Wakaelekezwa kuketi kochini. Mzee Matuko na wenzake wakaapa kwamba hawatoki hapo siku hiyo hadi wamwone Gembo, Kelele hizi zinamuudhi sekretari ndiposa anawatishia kuwaitia polisi akisema, "Nitakuitieni polisi," sekretari *alitishia, mikono kaishika nyongani*. Kelele zilizidi kwani

wateja walikosa huduma za fidia zao nao wakaapa kwamba hata kama ni polisi basi na waitwe wakisema, *'Waite na liwe liwalo,' wateja walijibu*. Hata hivyo, Akida anaathirika na wazo la kuitiwa polisi aliamua kuondoka kwa kuogopa polisi anaposema, *"Wazo la majilio ya polisi lilinitia kiwewe... nikawaacha*. Alipata wasiwasi na kuwaacha."

Kidagaa Kimemwozea: MTM:08 'Yule mwendawazimu bado yupo?'

'Ndiyo afande.'

"Mwachilie aende zake."

'Sitoki. Kama rais naamuru mwachilieni weye hawa vijana kwanza. Wamekosa nini?' (Uk. 86).

Dondoo hili linatokea katika seli karibu na ofisi ya Mtemi Nasaba Bora. Msemaji ni Mtemi ambaye anawauliza askari iwapo mzee Matuko Weye bado yumo ndani ya seli kwa kusema, *'Yule mwendawazimu bado yupo?'* Askari hao wanamjibu wakisema *'Ndiyo afande.'* Mtemi anawaambia wamwachilie anaposema, *"Mwachilie aende zake."* Lakini Matuko Weye hajaridhika na kutolewa kwake ndiposa anasema, *'Sitoki. Kama rais naamuru mwachilieni weye hawa vijana kwanza. Wamekosa nini?'* AP ni kutoridhika.

Kufa Kuzikana: MTE: 08 "Na we'chokora unataka nini?" Aliniuliza kwa ukali huku akikenua mdomo, macho yetu yalipokutana. *Hisia ya aibu iliyeyuka, akanipanda Ibilisi wangu hasira.*" (Uk. 41).

Dondoo linajitokeza katika ofisi ya wakili Gembo wakati Akida alipoenda kudai malipo ya fidia ya mamake. Alipofika mlangoni sekretari alimwuliza "Na we' chokora unataka nini?" Aliniuliza Akida ambaye ni msemewa anaposema:

'Hisia ya aibu iliyeyuka, akanipanda ibilisi wangu hasira.'

Matokeo yalionyesha kuwa utani wa kimatusi miongoni mwa Wachina ulionyesha mwikitio tata, athari hasi na chanya. Chen (2018) alionyesha umuhimu wa utani wa kimatusi kwamba unachangia kupunguza hasira na kuleta maelewano na msamaha miongoni mwa wanandoa. Makala hii imeonyesha kuwa na matumaini ya kuelewa namna

waandishi wa riwaya wanavyotumia matamko vielekezi, hisia, maamuzi, ahadi na taarifa kujenga uhusiano, kupunguza malalamishi na kuondoa uhasama baina ya wahusika wa riwaya.

HITIMISHO

Makala hii imethibitisha makisio kuwa uchanganuzi wa kipragmatiki wa VU unaweza kuwa na umuhimu katika usomaji, uchanganuzi na ufasiriaji wa mazungumzo ya wahusika na maana anayoniua mwandishi wa riwaya. Nadharia ya VU inaweza kutumiwa katika pragmatiki kama chombo cha kufasiri matini ya riwaya.

Makala ilianguzia athari zinazotokana na tamko la msemaji kwa msemewa. Makala ilibaini kuwa msemewa aliweza kuonyesha hisia tofauti tofauti chanya au hasi baada ya kusikia tamko la msemaji. Hii ilileta mabadiliko katika ulimwengu wa msemewa. Ili tamkotendi lisemekane kuwa lenye furaha sharti mazingira linamotamkiwa yaibue hisia za furaha pia. Makala ilionyesha kwamba wahusika waliathiriwa na matamko kwa njia chanya hasa kuleta furaha na kujenga mahusiano katika jamii ya riwaya.

Makala ilibaini MT chanya 63% huku idadi ya juu ikiwa ni matamko ya furaha. Furaha ina maana ya kuwasilisha hisia ya uchanganuzi kutokana na tukio au tajiriba. Hisia hii chanya ni tokeo la tukio linaloleta ubashasha kwa msemaji na aamini kuwa tukio hilo linaleta furaha kulingana na kanuni za kiilokusheni, tayarishi na kimsingi. Makala imefaulu katika kuonyesha namna MT yaliweza kuibua hali ya furaha kwa kutimiza kanuni za ufasaha.

MAPENDEKEZO

Makala hii ilibainisha kwamba nadharia ya kiisimu inaweza kutumika kuchanganua matini ya kifasihi. Utanzu wa fasihi uliochunguzwa ulikuwa ni riwaya hivyo basi, mtafiti anapendekeza tafiti zaidi zifanywe katika tanzu nyingine za fasihi kama tamthilia na hadithi fupi.

MAREJELEO

Austin, J. L. (1962). *How to do Things with Words*. New York: Oxford University Press.

Austin, J. L. (1975). Performative utterances. In Austin (1970a: 233-252).

Bach, K. & Harnish, R.M. (1979). *Linguistic Communication and Speech Acts*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Blakemore, D. (1992). *Understanding Utterances: An Introduction to Pragmatics*. Oxford:Blackwell.

Chen, X. (2019). "You're a nuisance!": "Patch-up" jocular abuse in Chinese fiction. *Journal of Pragmatics*, 139, 52-63.

Cohen, D. and Crabtree, B. (2006). *Qualitative Research Guidelines Project*. Retrieved from <http://www.qualves.org/home/ter-382.html>

Cutting, J. (2001). Utterance Acta and Speech Acts of the In- Groups. *Journal of Pragmatics*. 33.1113

Gelber, K. (2002). *Speakin' Back: The Free Speech Versus Hate Speech Debate*. John Benjamins.

Gorman, D. (1999). Use and Abuse of Speech Acts Theory in Criticism. *Poetics Today*., 20, 119-193.

Kombo, D.K. and Tromp, D. (2006). *Propasal and Thesis Writing. An Introduction*. Nairobi.: Paulines Publications Africa.

Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. . Nairobi.: Longman.

Levinson, S.C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Littlejohn, S. W. (2009). Speech Act Theory. In S. W. Littlejohn, na K. A. Foss, *Encyclopedia of Communication Theory* (uk. 918 - 920). London: SAGE Publications Ltd.

Lyons, J. (1977). *Semantics*, Vols. 1 & 2. Cambridge: Cambridge University Press.

Malik, F. (1995). *Performance Utterances. Their Basic and Secondary Meanings with reference to 5 English Translations of the Meanings of the holy quran*. Durham University.

- Martinich, A. P. (1984). *Communication and Reference*. Water de Gruyter
- Masaki, Y. (2004). *Critique of J.L. Austin's Speech Acts Theory: Decentralization of the Speaker-Centered Meaning in Communication*. (Vol. 2). Kyushu Communication Studies.
- Matasi, B. (2014). Uchanganuzi wa Vitendoneni katika Khutuba za Ijumaa na Athari zake Kwa Waumini wa Bagisu, Mashariki mwa Uganda. Chuo kikuu Cha Egerton. Haijachapishwa.
- Miruka, F. A. (2018). Vigezo vya Uanishaji wa Mafumbo katika Fasihi ya Kiswahili: Uhakiki wa Tamthilia za Kyalo Wadi Wamitila. A PHD Thesis of JOOUST. Unpublished.
- Palmer, F. (1981). *Semantics*. . New York.: Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Mind*. London.: Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (1975). Indirect Speech Acts. In P. a. Cole (Ed.), *Syntax and Semantics* (pp. 59-82). New York: Academic Press.
- Searle, J. R. (1983). *Intentionality. An Essay in the Philosophy of Mind*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Walibora, K. (1996). *Siku Njema*. Nairobi.: Longhorn Publishers.
- Walibora, K. (2003). *Kufa Kuzikana*. Nairobi.: Longhorn Publishers.
- Walibora, K. (2006). *Ndoto ya Almasi*. Nairobi.: Moran Publishers.
- Walibora, K. (2012). *Kidagaa Kimemwozea*. Nairobi.: Spotlight Publishers.
- Wyche, S., Sengers, P. na Grinter, R. (2006). *Historical Analysis: Using the Past to Design the Future*. Retrieved from www.cc.gatech.edu/~be ki/e29.pdf.
- Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Nairobi: OUP.
- Yuliani, M. (2013). *AN Analysis of Types of Speech Acts in Novel 'The Doctor's Wife' by Moore Brian*. STKIP: Pororogo.